



JURAJ JURAJEVIČ:

Dovški Bržot pripoveduje.

1. ZAKLETA.



eče voda Bistrice, teče. Tam izpod severne triglavske stene teče in se vije po dolini Vrata, pri Mojstrani se pa izliva v Savo Dolinko. In tam na levem bregu Bistrice se za dober streljaj pred izlivom dviga nizek, pust in skoro goš griček Grančiče. Razrit je ta grič, da je videti od daleč, kakor bi bil kozav. Brez življenja štrli kvišku, le gad in modras se skrivata pod njegovim kamenjem, na solčnih skalah pa se grejeta kuščarica in zelenec; tudi netopin prhuta v mesečini iz skalnatih duplin in ponočne ptice ga obletavajo: sove in skovirji. Kakor zaznamovan stoji tam, ožgan od smrtonosne strele; zaklet, sam kamen in grušč, brez zemlje in zelenja — bled mrtvec med drugimi živimi griči.

Nekoč sva šla s starim vodnikom Bržotom na planine mimo tega zaznamovanega in zakletega griča. Nebo je bilo vedro, nobena sapica ni pihljala, očaj Triglav je bil brez kape. Pa je rekel stari Bržot: »Dež bo! Čutijo ga moje noge. Težke so in zatele. Tudi skale ga oznanjajo, le poglej, na osojni strani so mokre!« Res, v senci so kazale sive skale vlago kakor stene v podzemskih kletih. »Še danes bo dež,« je rekel, »rosni dih na skalah in pa moje noge ne lažejo nikoli.«

V tem trenutku so se jeli temniti vrhovi Triglava, južni veter je zapihljajal, listje je zašumelo. Tam iz daljave od Črne gore onkraj Bistrice so se začuli mehki, proseči glasovi, kakor da bi nekdo udarjal na srebrne strune in pel žalostno pesem.

»Ali slišiš? Že se oglašča... in kako žalostno, da bi človek kar jokal! Vselej, kadar je jug v zemlji in zavejejo vlažne sape od morja preko naših gorá, prileze iz globine na dan ter zdihuje in bekeče kakor jagnje, ki je zašlo daleč od črede ter se zapredlo med rogovile in trnje, da ne more ne naprej ne nazaj.«

Zopet sva zaslišala mile, bolesterne zdihe kakor pritajeno ječanje z onega sveta.

»Ali slišiš? Oglašča se, oglašča; in kdo ve, koliko tisoč in tisoč let se še bo!« je opozarjal stari vodnik z žalostjo v srcu.

»Kdo pa?« vprašam. Nekam tesno mi je postalo v duši.

»I kdo? Grajska gospodična! Ali še nisi slišal zgodbe o zakleti kači z zlato krono na glavi in s sedmero ključi na roženih obročkih na repu?«

»Še ne! Povejte jo, govorite, Bržotov očel!«

In stari vodnik Bržot je pripovedoval.

I.

Glej, ta grič Grančišče, rajši naj bi ga nazvali Grenčišče, morda se je kdaj tudi imenoval tako, pravičneje bi bilo, dosti grenkega ima na golem hrbtu. Ta grič, zdaj samo pečevje, je bil nekdanj pravi raj na zemlji. Vse, kar si utegneš le misliti lepega na svetu, je raslo, cvetlo in živelo tu gori; a najlepša med vsemi stvarmi je bila grajska gospodična, ki je živela s starši v bisernem gradu na griču. Bila je nežna ko mlade breskve cvet, prijazna ko zvezdica, mila ko lunica. Bela pota so začudeno gledala, kadar je hodila po grajskem vrtu; dehteče cvetice so strmele vpričo njene lepote; pisani ptički so se ji klanjali ko kraljici in ščebetali: gorša kakor vila pogorkinja, ki biva v naših temnih lesovih, je grajska gospodična v deviškem cvetju; krasnejša od jutranje zarje, veličastnejša od sinjega neba ... V srebrni sobani je spavala, v zlatih dvoranah se je igrala. Bila je edinka, miljenka očetova, srček materin. Vsako željo so ji izpolnili. Ako si je zaželela belih cvetov gorskih planik, nič niso pomišljali, šli so in jih natrgali. Če se ji je zahotelo po svetlem biseru na dnu morja, nič se niso obotavljali, napravili so se na pot in ji ga prinesli. Kadar se je hotela igrati z milo zvezdico z jasnega neba, kar hitro so jo sklatili in položili v zlato dvorano. Živela je kakor ptičica in dobro se ji je godilo, predobro, kakor v malih nebesih; imela je res že na zemlji pravi raj. A tudi prevelike sreče se človek kmalu preobje. Tudi z grajsko gospodično ni bilo drugače.

Ko je dorasla, ni bila razvajenka več zadovoljna v gradu; slušala ni ne očeta ne matere; postala je samovoljna in trmasta, da se Bog usmili. Mati je jadikovala in prosila, oče se je rotil in klel, a vse ni nič pomagalo. Nekoč jima je celo ušla in se več dni ni vrnila v grad. Od skrbi, žalosti in sramote se je materi sključil hrbet, očetu so se pobelili lasje in brada.

»Preveč sva ji stregla doslej, da se je prevzela,« je tožila in javkala onemogla grajska gospa pod gradom, kjer je čakala v upu in strahu, kdaj se zopet povrne izgubljen hčerka.

»Gospodovala je kot otrok, slušala ne bo kot devica; skrbi, žalost in sramoto bo nama delala; bolje bi bilo, da bi ne bila rojena!« je izustil nato globoko potrti grajski gospod. Takrat pa je zašuštelo listje in v neposredni bližini se je zarogal grozovito spačeni glas kakor glas izkušnjavca in zavodnika ter v hinavskem srdu zasmehoval uboga roditelja.

»Kdo se drzne zasmehovati trpko žalost in neizmerno bridkost materinega in očetovega srca?« zavpije grajski gospod v srditem gnevu. In tisti grozno spačeni glas je odgovoril, maščevalno rogajoč se: »Ha-ha! Ali se naj zoveta še oče in mati roditelja, ki ne privoščita hčerki edinki potrebnega oddiha in razvedrila, ki nimata umevanja za njene srčne zadeve in rane, ki jo priklepata na osamljeni in pusti grad kakor začarano kraljično? Potem pa javkata nekaj o trpki žalosti in o hčerkini neizbežni pogubi! Ba, kdo bi še maral take roditelje!«

»Molči, zavodniška kača, ki si otrovala srce najinemu otroku in ubijaš s tem njegova roditelja! Daj mi ljubo dete nazaj, sicer prekolnem tebe in ves tvoj rod,« je zavpil grajski gospod v grozni vzbujenosti, da so mu klecale noge v kolenih, da se je tresel po vsem telesu.

»Hinavec nemarni! Pravkar si izustil: bolje bi bilo, da bi tvoja hči ne bila rojena, zdaj pa še hliniš do nje v svojem glumaštvu neko čuvstvo, ki ti ga narekuje le tvoja brezprimerna ošabnost in častilakomnost, ne pa pravo očetovsko srce. Grdoba!«

Grajski gospod si je mašil ušesa, da ni slišal več groznih besed, ki so mu kakor ostri kremplji zdivjanega orla zbadale in trgale plemenito srce. Ko je utihnil spačeni glas, je vstal in v divjem srdi zaklical v jasni dan, da je kakor glas iz groba votlo zadonelo preko grajskega vrta: »Prokleta bodi, varljiva kača! Prokleta bodi ti, proklet bodi tvoj dom in rod, prokleta bodi vse, kar ga obdaja!«

Kakor sodni glas so zadele te kletve ves grad in bližnjo okolico: cvetke so se stresle in sklonile glavice; ptički so umolknili in odleteli v skrivališča; drevje je zahreščalo in se pripognilo do tal; izza grmičevja pa se je zdajci prikazala grajska gospodična brez krvi na licih, s smrtnim strahom v očeh; ni se upala naravnost pred smrtno bleda roditelja, s povzdignjenimi rokami je od daleč žalostno zavzdihnila iz vernega, vdanega srca: »Odpustita, predobri oče in premila mati!« In ko je izrekla te poslednje besede, je padla na tla in ni več vstala.

Kakor blisk se je vzdignila onemogla mati in z odprtimi rokami hitela hčerki naproti; v objem ji je prožil roke težko preizkušeni oče; toda — kakor bi se bila v zemljo vdrla — grajske gospodične ni bilo videti nikjer. Od tam pa, kjer je padla na zemljo, je švignila velikanska kača ter je s srce pretresujočim vekom oddrevila proti dolini. Kakor od strele zadeta sta se zgrudila roditelja mrtva na zemljo. Počilo jima je srce. Tedaj pa je zabobnelo pod zemljo, grič se je stresel, zapokale so skale, grad se je zrušil, brez bliskanja je osmodila in požgala strela vse do gole skale. Silni naliv, kakršnega niso pomnili ljudje ne prej ne poslej, je izpral vso zemljo s hriba ter jo splaval po dolini, kjer je zdaj rodovitno polje. Grič z gradom vred pa je postal to, kar zdaj vidiš na žalostni zapuščini nekdanjega raja na zemlji.

Trupel grajskega gospoda in grajske gospe se niso dotaknile divjajoče sile. Ležali sta pred veliko skalo sredi griča. Komaj je napočil drugi dan po tem groznem opustošenju, že se je prikazala na Grančiču dolga kača in iskala med skalovjem svoja roditelja. Bila je to grajska gospodična, zdaj ostudna kača. Ko se priplazi pred veliko skalo sredi griča, bridko zajoka; potem pa gre in z glavo boža roko očetu in materi. In glej, očetova roka oživi, vzame grajske ključe in jih v šopu zvezane položi na roženi, obročkasti rep hčerki-kači; zdajci se dvigne tudi materina roka, zgrabi zlato krono ter jo položi na glavo hčerki-kači. Ko se to zgodi, se izpremenita njuni trupli v bel prah, dva bela golobčka izletita iz prahu in se dvigneta proti sinjemu nebu. Pa zrla sta venomer na zemljo, na hčerko-kačo, dokler nista izginila v jasnih višavah. Hčerka-kača pa je obupno zajokala, zapustila nesrečni kraj in se nastanila v nasprotni Črni gori onkraj vode Bistrice. Tam se vedno oglašča, kadar je jug v zemlji in se k dežju pripravljala. Ali slišiš? Že zopet joka v Črni gori. —

»Kaj govore, ali jo je že izkušal kdo rešiti?« sem vprašal starega vodnika Bržota. »O, že, že! Tega bo že več ko sto let,« je odgovoril in nato pravil dalje.

II.

Čenkov Gregec z Dovjega je pasel tedaj mojstranske krave v Vratih. V tistih časih je bila po dolini še skupna paša za vas Mojs-



strano, česar zdaj ni več — Bogu bodi potoženo — zakaj v sedanjih časih ni več med vaščani tiste edinosti, ki je nekdam vladala v Mojs strani. Čenkov Gregec je bil mladenič nekaj nad 20 let star, pa tak hrust, da ga mu ni bilo para pod dovškim zvonom, in pa še nepokvarjen ter brez greha kakor dete, ki ga prineso od krsta.

Neke noči je imel ta Gregec pomenljive sanje. Zarit v mehkem senu je mirno spal doma na hlevcu. Kar se mu odpre streha nad glavo in izpod jasnega neba, kjer so v čarobnem sijaju migljale zlate zvezdice, privesla bel oblaček in se ustavi malodane tik hlevca, na katerem je počival Gregec. Iz belega oblčka se prikaže čudovito lepa bela gospa; tako krasne kajpak Čenkov Gregec še živ dan ni videl. In ta nepopisno lepa gospa stopi h Gregcu in ga pogleda proseče in milo. Gregec je bil od tega prosečega, milega pogleda ves omamljen; čarobna moč bele gospe ga je popolnoma prevzela. Zdjajci zapazi Gregec, da tiči v srcu lepe bele gospe do ročaja zaboden krvav meč. Od žalosti zatuli, kakor da je zagledal lastno mater na mrtvaškem odru ter vikne ves razvnet: »Dajte, dovolite, lepa bela gospa, da vam izderem krvavi meč iz srca, ki je do ročaja vanje potisnjen!« Bela gospa se razveseli teh besed in reče: »Hvala ti, dobri Gregec, za tvojo prijaznost; toda vedi, tega še ne more storiti tvoja roka ne nobena človeška sila. Zgodilo pa se bo, kadar bo rešena moja edinka, ljubljena moja srca, grajska gospodična z Grančišča, ki je zakleta v kačo in dela pokoro že tisoč in tisoč let. S hčerkino rešitvijo pojde krvavi meč sam od sebe iz materinega srca.«

»Ali je zakleta kača iz Črne gore vaša hči?« vpraša Gregec začudeno.

»Da, moja hči,« odgovori lepa bela gospa ter še pristavi: »Poslušaj še to, ljubi Gregec! S tvojim rojstvom je nastopil čas njene in moje rešitve. Vedi, materino srce tudi onkraj groba nima prej pokoja, dokler ne uživa njeno dete one zemske sreče, ki mu jo je namenil Stvarnik. Hočeš li rešiti, dobri Gregec, zakleto kačo — grajsko gospodično iz pozojeve moči?« Gregec zatrdi slovesno: »Hočem jo rešiti in tudi rešil jo bom!« Nato pa vpraša: »Pa kako naj rešim grajsko gospodično zakletve? Povejte, govorite, lepa gospa!«

Zdaj mu lepa bela gospa to razodene: »Ureži, Gregec, pri vodi Bistrici tri enoletne vseoživljajoče vrbove šibice, potem pa naredi sveti križ ter pojdi in udari zakleto kačo s prvo šibico, pa jo hitro proč vrzi: od nog do pasu bo postala devica. Udari jo z drugo šibico: človek bo do glave, ampak šibico moraš naglo vreči na stran. Ko jo udariš s tretjo šibico, ki je pa ne pozabi v tistem trenutku daleč proč vreči, tedaj postane nekdanja grajska gospodična lepa kot jutranja zora. Obenem se izpremeni tudi grič Grančišče v pravi raj. V zlatih dvorih bosta prebivala, in ti boš gospodoval kakor vladar v kraljevi

palači. Junaški mladenič, reši, o reši nesrečno devico iz pozojeve moči!»

»Hočem jo rešiti in tudi rešil jo bom!« zatrdi Gregec iznova. Še je govorila lepa bela gospa: »Toda pogumen moraš biti, ljubi Gregec Čenkov! Ustrašiti se ne smeš, naj pride karkoli, zmaj itak nima oblasti do tebe, ker si brez greha. Ne more ti torej nič žalega storiti. Poslušaj! Ko boš hotel zakleto kačo prvič udariti, bo huda ko ris, a ne boj se, niti las se ti ne skrivi na glavi; ko pokažeš drugo šibico, bo tulila ko obstreljena levinja, a zbegati se ne daj, nič hudega se ti ne more zgoditi; pri tretji šibici bo besnela ko zmaj in te strašila s sedmerimi glavami, toda ti jo le naglo in pogumno udari in srečna bosta potem oba.« Tako je poučila Gregca bela gospa, nato pa izginila v oblaku, ki jo je odnesel v sinje višave. Streha nad hlevcem se je zaprla...

Gregec gleda, gleda... Ves je še omamljen, prav nič ne ve, ali sanja ali bdi... Zdaj petelini zapojejo in zvonovi zazvone. Gregec hitro vstane ter žene kakor po navadi krave iz Mojstrane po dolini Vrata na pašo. Čudne sanje, ki jih je sanjal to noč, so mu rojile še vedno po glavi. Ko prižene pod Črno goro, zasliši milo ječanje: »Kdaj bo trpljenja konec? Kdaj bo trpljenja konec? Izvoljeni rešitelj, Gregec Čenkov, pridi že skoro in reši, reši zakleto grajsko hčer!«

Nemalo se zavzame Gregec, ko zasliši take besede. Kaj naj to pomeni? Ali so mar bile sanje resnične? Dolgo ne utegne razmišljati, zakaj v travi za potjo nekaj zašumi, potlej se pa prikaže tam pri tisti veliki skali nad vodo Bistrico čudovita kača. Zlato krono je imela na glavi, na roženih obročkih na repu pa šop ključev. Ko pride Gregec do skale, ga čudovita kača milo in prijazno ogovori kakor najboljša sestra: »Čenkov Gregec z Dovjega, glej, ti si od vekomaj izbran, da rešiš mene ubodo grajsko gospodično z Grančišča iz zmajeve oblasti! Ali me boš?« Gregec zatrdi: »Bom, če je rešitev v moji moči in je tako božja volja!« Nato pa reče: »Samo razodeni, kako naj te rešim?« —»Tako, kakor te je poučila nocojšnjo noč pokojna moja zlata mamica,« odgovori zakleta kača.

»Ali so mar bile nocojšnje sanje resnične?« se čudi Gregec. In zakleta grajska gospodična mu odgovori: »O, resnične, resnične, do pičice resnične!«

Gregec, zaupajoč v svojo trdo pest in preizkušeno neustrašenost, reče tedaj pogumno: »Kar precej grem po šibice, da te čim prej rešim.« Res gre takoj, ureže ob Bistrici tri enoletne vseoživljajoče vrbove šibice, jih lepo osmuče, potem pa se vrne k zakleti grajski gospodični. Tam ob skali se je plazila in grdo je gledala v svojega rešitelja. Srep in steklen je bil njen pogled, iz oči so ji v prostoru med roženicama polzele debele solze. Hitro zgrabi Gregec za prvo šibico, kača je huda ko ris, a on jo udari po vitkih rebrih ter naglo

vrže šibico proč — kača je do pasu devica. Gregec izbira drugo šibico, začaranka tuli kot obstreljena levinja in sili vanj z ostrimi zobmi. Malo se je ustraši Gregec, roka se mu zatrese, a vkljub temu jo ošvrkne krepko po luskah in vrže hitro šibico preko glave — kača



je postala človek do glave. Dvignil je tretjo šibico, tedaj pa je zbesnela deklica-kača kot strašen zmaj. S sedmerimi glavami je pihala in sikala vanj, kakor da ga hoče zdaj-zdaj požreti. Takrat pa se je spomnil Gregec, da ni naredil svetega križa, preden se je lotil reševalnega dela; prebledel je ko zid, lasje so se mu zaježili, roka se mu

je tresla ko šiba na vodi. Nič ni vedel, ne kdaj ne kako, šibica mu je zdrknila iz pesti in padla na tla, on pa je udaril z golo roko ploškoma zmaja po glavi ter zavihtel z roko, kakor da je vrgel daleč, daleč proč usodno tretjo šibico. Strašno je tedaj zatulila kronana kača s šopom grajskih ključev na repu, da je padla od strahu veverka z drevesa, zajokala žalostno, da se je trda skala omehčala, potem pa se je zganila trava, listje je zašuštelo in izginila je pod Črno goro...

Čenkov Gregec je stal na mestu kakor okamenel. Nikdar v življenju ni zvedel, zakaj ni mogel osvoboditi grajske gospodične. Hodil je poslej še večkrat s tremi enoletnimi vseoživljajočimi vrbovimi šibicami k skali; a deklica-kača se mu ni nikoli več prikazala. Ko je nekoč kakor v sanjah taval s šibicami v roki pod Črno goro in iskal deklico-kačo, da bi jo rešil, je zaslišal v bližini kakor glas očiščujoče se duše v vicah, ki mu je milo in otožno zaklicala: »O, Čenkov Gregec z Dovjega, izbrani moj rešitelj od vekomaj, dosti sem se že pokorila, pa ti me nisi rešil, ovbe, ovbe! Zdaj pa bom morala trpeti še tisoč in tisoč let!« Od žalosti si je Gregec pulil lase, se metal na zemljo, butal ob skalo, a pomagalo ni nič. —

Zavila sva s starim vodnikom Bržotom mimo Črne gore v dolino Vrata. Pršelo je, stopila sva v pastirsko kočo. Otožni glas zaklete grajske gospodične pa je zdaj pa zdaj iznova zadonel sem iz Črne gore, milo in otožno, kakor bi pokopavali mrliča.

Noč.

*Glej, kakor mati dobra, ljubeča, nočka je tiha
v svoje naročje mehko privila kočo in grad.
Lučc je nebroj na nebu prižgala,
zemljico trudno v sen zazibala...*

*V gnezdecu ptiček, v zibelki dete rahloma diha,
sanja o solnčku, sanja o mami sen ves bogat.
Ko se predrami, ko zora vzblesiti,
pesem spet mlado zažvrgoli...*

*Širom odprte duri so rajske, božji krilatci
v log in dobravo sipljejo topli, sladki opoj,
pojejo Bogu čast in zahvalo,
predejo zemljici zlati pokoj...*

Ernest Tiran.